

Ірина Зінків – доктор мистецтвознавства, професор, професор кафедри теорії музики,
Львівська національна музична академія ім. М.В. Лисенка. Львів.
<https://orcid.org/0000-0002-0406-3370>
<https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.831>
i.zinkiv@gmail.com

Пропонована стаття присвячена вивченню різних типів середньовічних музичних інструментів, що були знайдені на території України. Вона продовжує серію досліджень автора з метою створення єдиного каталогу всіх різновидів музичних інструментів Давньої України. До наукового обігу уведено нові археологічні музичні інструменти різних типів з давньоукраїнських земель. Матеріали дослідження охоплюють хронологічні межі з VII до XIV ст. Це – археологічні знахідки музичних інструментів тих етносів, які у зазначений період проживали в різних осілих та кочових етнічних середовищах середньовічної України. Така постановка питання здійснюється вперше. Музичні артефакти проаналізовано та класифіковано за міжнародною систематикою музичних інструментів Е. Горнбостеля – К. Закса.

Ключові слова: музична археологія, ударні, духові, струнні музичні інструменти, слов'яни, алани, половці (кумани).

Постановка проблеми. В українській історичній органології проблема опрацювання нововиявлених археологами артефактів музичного інструментарію, його фрагментованих частин (інколи – окремих деталей) або нових різновидів, а також іконографічних зображень музичного інструментарію залишається вкрай актуальною, що зумовлено необхідністю максимально повного відображення археологічної «музичної інформації» як в самому українському історичному інструментознавстві, так і важливості її презентації на міжнародному рівні у вигляді масштабних видань атласів-каталогів давніх музичних інструментів. Тому перед українськими дослідниками стоять питання максимально повного відбору, систематизації та наукового опрацювання зібраних археологами музичних артефактів, їх правильної номінації та публікації з метою введення до міжнародного наукового обігу.

Огляд останніх публікацій. Середньовічний музичний інструментарій слов'ян вивчається багатьма інструментознавцями європейських країн (В. Бахман, В. Камінські, В. Поветкін, Д. Поплавська, Д. Сташшікова-Штуковська, ін.). В Україні проблемами музичної археології займається нечисленна група дослідників-інструментознавців – О. Олійник, І. Зінків [10, 38], Б. Кіндратюк. В останні роки питання музичної археології порушуються також у працях істориків-археологів М. Сергєєвої [24-27], С. Терського [30, 38], О. Дядечко [8] та ін.

Мета статті – увести до наукового обігу нагромаджені на сьогодні нові музично-археологічні та іконографічні артефакти задля їхньої презентації в українському та зарубіжному історичному інструментознавстві, а також показати різновиди та етнічну самобутність ударних, духових і струнних інструментів тих етносів, які упродовж майже 1000-ліття замешкували на теренах середньовічної України.

Вклад дослідницького матеріалу. Проблема реконструкції середньовічного інструментарію Давньої України доби середньовіччя – від кінця V–VI до зламу XIV–XV ст. тісно пов'язана з ранньосередньовічними міграційними процесами Євразійського континенту. Упродовж тисячоліть територія України була тим етнічним «бульйоном», в якому витворювалася культура багатьох народів європейського континенту в процесах їхніх міграцій зі Сходу на Захід, з Півдня на Північ і седиментації в добу середньовіччя. Інструментознавчий аналіз викопних артефактів та їх іконографічних зображень, що вивчаються в контексті цих міграційних процесів, створює можливість уточнювати а інколи й спростовувати різні теорії походження вихідних прототипів музичних інструментів різних етносів, їх функціонування на землях середньовічної України, а також подальше поширення територією Європи. З цих позицій у статті здійснено спробу охарактеризувати нові знахідки середньовічного музичного інструментарію з теренів України, які належать різним археологічним культурам землеробських та кочових етносів. Деякі різновиди музичних інструментів, археологічно засвідчених у ранньосередньовічний період, існували на теренах Давньої України вже у II–I тис. до н. е. У статті проаналізовано незначну частину музичних інструментів пенківської (V–VII ст.), волинцевської (сер. VII – сер. VIII ст.), салтово-маяцької (сер. VIII – сер. X ст.), роменської (сер. VIII – сер. XI ст.) та пізніших археологічних культур, які були знайдені на теренах України – від раннього середньовіччя – до часу утворення Русі, її занепаду, постання Галицько-Волинської держави та доби Великого Князівства Литовського, Руського і Жемайтійського.

Ударні інструменти. Розпочнемо з розгляду шумових ударних інструментів – керамічних ідіофонів у формі яйця – так званих писанок-калаталець, які за міжнародною систематикою належать до струшуваних ідіофонів (індекс 112.1) [37; 15]. Відомо, що найдавніші їх екземпляри походять із території Київської держави (кін. X ст.).

У попередній статті авторки, присвяченій проблемам реконструкції слов'янських музичних інструментів у духовній культурі середньовічної Європи [10; 37–49] подано детальний опис виготовлення цих поливаних ячок. Із території Русі походить майже 100 знахідок писанок, із них майже десять виявлено у містах та городищах Галицько-Волинської Держави – Звенигороді, Плісненську (поблизу Жидачів), Хрінників, м. Рівне. За міжнародною систематикою калатальця-писанки належать до струшуваних ідіофонів (індекс 112.13) [37; 15]. З усіх музичних інструментів слов'ян вони є найбільш вивченими. До вже проаналізованих знахідок калатальця додаються артефакти, що походять із городища Воїнь, Григорівського городища [15; 72] та київського поселення Софіївська Борщагівка [13; 96] (рис. 1 б, в, г). Вони датовані X–XI ст. і мають поливане класичне оздоблення у вигляді Дерева життя або ялинкового орнаменту. Унікальним є калатальце X ст., знайдене на городищі Донець (роменська археологічна культура) поблизу сучасного Харкова [35, 32, 33], яке належало літописним сівер'янам, згаданим у «Повісті минулих літ». Цей екземпляр відрізняється від інших своїм декоруванням, оскільки замість поливи, він суцільно вкритий втисненими крапками, що розташовані паралельними рядами (рис. 1 а). Тракткування семантики його декорування дотепер не знайшло однозначного тлумачення.

Цілком новим артефактом, уперше введеним до наукового обігу, є калатальце середини XI ст. (рис. 1 д). Воно знайдено на території літописного м. Воїнь [28; 53], згаданого вперше у «Повісті минулих літ» під 1054 р. Калатальце має незвичну форму, яка нагадує навершя булави [21; 272]. Подібне калатальце знайдено на території сучасної Польщі (поселення Ричин), однак чимало польських археологів вважають його предметом імпорту з Русі. Такі інструменти знаходять у похованнях, на теренах поселень і городищ [39; 3].

Іншим різновидом ідіофонів були *металеві бубонці* (рис. 2), які за систематикою Горнбостеля–Закса також належать до струшуваних ідіофонів (індекс 112.13) [37; 15]. Найдавніша їх знахідка походить із розкопок волинцевської археологічної культури, яка датується VII–VIII ст. Назва цієї культури пов'язана з поселенням та могильником VII–VIII ст. поблизу с. Волинцеве (Путивльський р-н, Сумської обл.) Ареалом її поширення був лісостеп, південні райони Полісся Дніпровського Лівобережжя та Київське Правобережжя. Бубонці з поселення Листвин датовані IX – XIII ст. (рис. 2 б, д), з Погориння – XII–XIII ст. (суч. Рівненська обл.) (рис. 2 в), зі Звенигорода – XII ст. (Львівської обл.) (рис. 2 г), із поховань кочівників-аланів салтівської культури (суч. Харківщина, Верхній Салтів) – VII – VIII ст. (рис. 2 е).

Бубонці були обов'язковим атрибутом ювелірних жіночих прикрас, оздобленням одягу та головних уборів. Ними також прикрашали кінське спорядження. Звукова символіка віддавна була атрибутом одягу та ювелірних виробів багатьох народів Європи. Найдавнішою функцією бубонців, як і писанок-калатальця, була апотропеїчна (захисна).

Інший різновид металевих ідіофонів – язичкові дзвіночки та дзвони (індекс 111.242.122) [37; 15], найдавнішими різновидами яких є ботала, інша назва – «пастуші дзвіночки» (рис. 3 а, б, в). На відміну від дзвіночків і дзвонів, вилитих із бронзи, вони виготовлялись із заліза, у багатьох культурах світу коване залізо, гартоване вогнем та водою, уважалося потужним магічним оберегом. Ботала мають прямокутну форму корпусу і виготовлялися з тонкого листа заліза, товщиною майже 2 мм. Деякі з них знайдено в похованнях. Вони відомі як серед артефактів слов'ян, так і кочівників-аланів. Салтівська (інша назва – салтово-маяцька) археологічна культура, що була поширена у степовій та лісо-степовій зоні середньовічної України (друга пол. VIII – перша пол. X ст.), є однією з найяскравіших культур ранньосередньовічної Європи. Генетично вона пов'язана з культурою аланів Північного Кавказу, яку тривалий час вважали державною культурою Хозарського Каганату (залучаючи до її ареалу Приазов'я, Тамань, Східний Крим, Нижнє Поволжя і Прикаспійський Дагестан) [16, 17]. Сучасні дослідники здебільшого ідентифікують її населення як алано-болгарське, позаяк кочувань і седиментації хозарів у Дніпро-Донському межиріччі не існувало. Цю культуру репрезентують два локальних варіанти: лісостеповий (аланський), та степовий (умовно «болгарський», тюркський). Найбагатші її пам'ятки збереглися у верхів'ях Сіверського Дінця, Осколу та Дону. Салтівці-алани зберегли етнічну однорідність, яка проявилась у поховальній обрядовості. З цією культурою пов'язані знахідки найбільш ранніх середньовічних ботал, які датовані VIII–IX ст. (рис. 3 а). П'ять доволі великих залізних ботал, що входили до кінського спорядження, виявлено в похованні багатого аланського воїна. Дослідниця історії та культури пізніх кочівників С. Плетньова наводить факти наявності ботал у похованнях, виявлених на обладунках коней, вони також прикріплювались до ремінів померлих аланів [16; 99]. Дослідниця припускає, що ці інструменти набували сакрального значення не лише завдяки звуково-шумовим характеристикам, але й їх належності до «посвячених» жертвних тварин, т. зв. ізихів [17; 174]. Великі бронзові бубонці виявлено поруч з рештками похованих жертвних собак, які за життя, очевидно, також були посвяченими, що законсервувалося у звичаї пов'язувати на шию жертвній тварині дзвенячі предмети.

Подібні за формою ботала знайдено також у слов'янських городищах Листвин [34; 163], на поселенні біля с. Григорівка Канівського р-ну Черкаської обл. [15; 76], датованих X–XIII ст. [34; 164]. Вони також виконували функцію звукового оберегу (рис. 3 б, в). На Листвинському городищі знайдено ботало X–XI ст. (рис. 3 б) [34; 163]. Подібні інструменти відомі з розкопок у Новгороді. У Північній Європі найдавніші залізні ботала подібної форми відомі з V ст., а в Україні – значно раніше – від першої пол. III – до першої пол. V ст. (у межах черняхівської археологічної культури).

У Давній Русі (до початку відливання бронзових дзвонів) ботала використовувалися як сигнальні та обрядові інструменти. Сигнальну й захисну функції виконували ті інструменти, що прив'язувалися на шию худобі [18; 129].

Уже від XI ст. на території Русі (крім великих дзвонів, що імпортувалися у XII ст. із Західної Європи) добре налагоджено виготовлення власних дзвонів невеликих розмірів (рис. 4). Найбільш ранній бронзовий дзвін походить із давньоруського міста-фортеці Воїнь в усті р. Сула (заснованого в X ст.) (рис. 4 а). Цей дзвін, що датується першою пол. XI ст., знайдено в шарі вугілля та попелу [7; 52]. Висота його складала майже 29,5 см, діаметр нижньої частини – 21 см. Усередині дзвону зберігся залізний язик, а зверху – провухина з залишками згорілої дерев'яної перекладки, на якій він висів.

В іншому приміщенні (кліть 45), біля в'їзду в дитинець, знайдено інший ушкоджений пожежею дзвін. Висота його (разом із «вухом») становила 30 см. Зверху, до масивного петлеподібного «вуха» приварено ще шість маленьких допоміжних петель (!) [7; 95]. Чи вказує це на можливість підвішування до них дзвонів менших розмірів? Усередині основної петлі-«вуха» віцілів обгорілий уламок дерев'яної перекладки, на якій він кріпився. Верхня частина дзвона прикрашена горизонтальним паском із геометричним зигзагоподібним орнаментом, у нижній розташований тоненький горизонтальний валик. Усередині збереглися залізна петля і частина «язика» дзвона. Дослідники припускають, що над брамою існувала вежа, на якій цей дзвін висів, виконуючи сигнальну функцію. Вежа могла упасти на приміщення, на долівці якого він опинився. Археологи не виявили будь-яких ознак культового призначення цього приміщення й припускають, що дзвін зазнав деформації та отримав чисельні тріщини під дією вогню. Археологи наводять малюнки подібних дзвонів, зображених на графіті храму Св. Йоанна Богослова в Луцьку [38; 8–23] (рис. 4 б). У м. Воїнь, крім дзвона, знайдено також декілька маленьких дзвіночків (рис. 4 в).

Найраніші слов'янські дзвіночки датовані VI–VII ст. походять із пеньківської археологічної культури, що належить антам. Ці дзвіночки трапляються у двох формах – конусній та напівсферичній без додаткової орнаменталії на поверхні корпусів, з вушками округло-аморфної форми. Вони були жіночими прикрасами. Конічні та округло-конічні дзвіночки відомі у складі скарбів та ранньосередньовічних могильників. За систематикою Горнбостеля-Закса дзвіночки пеньківської культури належать до класу язичкових дзвонів (індекс 111. 242.122 с. 15). Набори прикрас не тільки захищали їх власників, але й були маркерами соціально-майнового статусу. Дзвіночки кріпили до взуття та ланцюжків між фібулами (застібками-шпильками верхнього одягу).

Духові інструменти. За систематикою Горнбостеля-Закса духові інструменти, знайдені на теренах України, можна розподілити на декілька типів.

Найпростішими є кістяні *відкриті обертонові флейти* двох різновидів – без бічних отворів (індекс 421.111.11) та з отворами (індекс 421.111.12) [37; 25].

Обертонові відкриті кістяні флейти, датовані IX–XIII ст., знайдені на Волинцевському городищі IX–X ст. (рис. 6 а) [6; 251–270], на поселенні другої пол. XII – поч. XIII ст. на лівому березі Дніпра, в місці впадіння р. Самари [14; 79–92], а також Малому Городському городищі XII–XIII ст. (рис. 7 б) [25; 192–201].

Свисткові кістяні флейти з бічним свистковим отвором (індекс 421.221.12) [37; 26] датовані VII–XIII ст. Найдавнішою є флейта VII–VIII ст., що належить до волинцевської археологічної культури, знайденої на Путивльському городищі Сумської обл. (рис. 7 б) [2; 242–250]. Свисткову флейту, датовану X–XI ст., знайдено в Городниці (Івано-Франківської обл.) (рис. 7 б). Флейти з Давнього Києва (Копиревий Кінець) датовані XII–XIII ст. (рис. в) [27; 91–105].

Іншим різновидом свисткових флейт є *відкриті флейти з кількома бічними отворами* (індекс 421.221.12) [37; 26]. Найбільш ранні з них походять із могильника X – поч. XI ст. у Шестовиці (рис. а, б) [31; 192–204]. Флейти XII–XIII ст. знайдені у Звенигороді Львівської обл. (рис. 8 в) [23] та Малому Городському городищі (рис. 8 г) [25; 192–201]. Давньоруське м. Городеск, відоме з літописних текстів, об'єднує три городища XII–XIII ст., розташованих на території нинішнього с. Городське на лівому березі р. Тетерів Коростишівського р-ну Житомирської обл.

Дуже своєрідним різновидом є *керамічний свисток* датований XI ст. Він виявлений на поселенні поблизу Печерського монастиря в Києві (рис. 9 а) [11; 59–61]. Його конструкція – вдувний отвір, свистковий та два пальцеві отвори – є більш властивими посудинним закритим флейтам типу окарини. Однак цей свисток має нетипово широкий видувний отвір. Цікаво, що аналогів цьому

інструментові серед слов'янських керамічних аерофонів дотепер не знайдено.

Нещодавно в Луцькому замку знайдено окарину, що датується XIV–XV ст. Вона не вкрита поливою і має незвичне оздоблення, що складається з тисненого орнаменту у вигляді пелюсток квітів, розташованих довкола двох пальцевих отворів по боках та тиснених рядами крапок, що надає їй архаїчного вигляду (рис. 9 б) [1; 16–17].

У музичному інструментарії давніх слов'ян існували також духові інструменти типу *поздовжніх прямих труб* (індекс 423.121.1) [37; 27]. Їх зображення відомі з малювань на фресці «Музиканти» Софії Київської (1037 р.) (рис. 10 г), із мініатюри Київського літопису XII ст. (рис. 10 в), а також із мініатюри Київського Псалтиря 1397 р. (рис. 10 а).

Із збережених зображень неможливо визначити, чи мали ці труби мундшуки. Очевидно, мали, на що вказує рідкісна знахідка кістяного мундштука з Муравицького городища (рис. 10 б) [20; 75]. Неоднозначним також є питання матеріалу, з якого виготовлялися ці труби, зображені на малюнках: були вони дерев'яними, чи металевими? З'ясувати це питання допомогла знахідка вцілілої дерев'яної труби зі слов'янського поселення на оз. Льоддіг, Східна Німеччина (рис. 10 д). Вона датується XI–XII ст. Інструмент, завдовжки приблизно в один метр, виготовлений з одного кусня дерева конічної форми, обмотаного корою. Ця знахідка є унікальною з огляду на те, що дозволила з'ясувати технологію і процес виготовлення. З розкошеного напіл дерева вибирали серцевину, після чого з'єднували дві половинки до купи, скріплюючи клеєм, і обмотуючи вивареною корою. Ця технологія виробництва дерев'яних труб та ріжків до нашого часу збереглася в традиційній культурі слов'ян Полісся, країн Карпатського регіону – України, Польщі, Словаччини ін. (рис. 10 е).

Хордофони. *Щипкові хордофони (гусла)*. У літописному Звенигороді (суч. Львівська обл.) знайдено ліроподібні гусла, датовані XII ст. (рис. 11 а). Ця знахідка є маловідомою для інструментознавців, натомість однотипні інструменти з Новгороду отримали широке висвітлення в літературі. Нещодавно художник-реконструктор Володимир Ільків виготовив точну репліку цього інструмента, який зараз зберігається у Звенигородському музеї.

Про те, що цей різновид гусел існував в інструментарії мешканців Звенигорода, а, можливо, й інших земель Давньої України, свідчить знахідка кілка для натягування струн, виявленого у житловому будинку Звенигорода (споруда 49) [5; 324]. Аналогічні кілки відомі з розкопок у давньому Новгороді та Гродно (суч. Білорусь) [38]. Незначна кількість знахідок виготовлених з дерева музичних інструментів на території середньовічної України криється в наявності агресивних ґрунтів, не властивих болотистим місцевостям Полісся та Новгороду, крім того, її міста й городища (як свідчать археологічні розкопки та історичні джерела) зазнавали постійних руйнувань і пожеж під нищівними ударами Золотої Орди, міжусобних воєн, яких не знав давній Новгород. Інша, не менш вагома причина, криється в тому, що цей тип гусел належав до найдавніших *ритуальних язичницьких інструментів* слов'ян і мав сакральне значення. Тому від часу хрещення Руси ці гусла підлягали знищенню як «бісівські інструменти».

Унікальне зображення різновиду гусел ліроподібного типу вміщено лише на вазі IX ст., що зберігається в Чернігівському музеї (рис. 11 б) [12; 38–39]. До часу цієї знахідки інструментознавцям були відомі лише давньоукраїнські гусла-цитри горизонтального способу тримання (на колінах виконавця), зображені на середньовічних браслетах-наручах з київського та інших скарбів [36]. Зважаючи на датування ваз (перша пол. IX ст.), можна припустити, що ми володіємо *найдавнішим зображенням язичницьких ліроподібних гусел вертикального способу тримання*, археологічні артефакти яких, знайдені і давньому Новгороді, Звенигороді, Гданську датуються значно пізнішим часом (XI–XIII ст.) і не мають прототипів у візантійській ранньосередньовічній музично-інструментальній культурі.

Смичкові хордофони слов'янського світу вже отримали достатньо широке висвітлення в науковій літературі [36; 138], тому зупинимося винятково на струнних інструментах кочового світу середньовічної України, представленого половецьким смичковим інструментом XIII ст., знайденим біля с. Кірове у Херсонській обл. (рис. 12 а) [9]. Цей інструмент спочатку був описаний Г. Євдокимовим [9; 281–283] і значно пізніше проаналізований та реконструйований Я. Гершковичем [4; 40–50]. Про значну роль цього смичкового хордофона в музично-інструментальній культурі половців свідчить археологічна знахідка подібного екземпляра в Казахстані (рис. 12 в). Тому, ймовірно, він принесений в землі середньовічної України з казахських степів у процесі міграцій пізніх кочівників (тюркомовних половців-куманів).

В Україні його рідкісне зображення збереглося також на кам'яному ідолі (балбалі) половецького часу, знайденому на Чонгарському півострові Херсонської обл. (рис. 12 б). Зараз ця кам'яна «баба» в якості експонату зберігається в Центральному музеї Тавриди (м. Севастополь, Крим). Можливо, саме на такому інструменті грав «пісні половецькії» музика Ор, згаданий в Галицько-Волинському літописі.

Висновки. Розглянуті археологічні музичні інструменти різних типів та їх іконографічні зображення показали, що в добу євразійського середньовіччя у різних етнічних середовищах на теренах середньовічної України побутували різні види музичного інструментарію. Між різними етнічно-культурними середовищами існували тісні контакти, які в окремих археологічних культурах виявляли риси певного симбіозу загальнослов'янської, аланської (давньоіранської) та тюркської (кумано-половецької) музично-інструментальних культур, запозичення елементів однієї культури іншою. Вивчення цієї проблеми вимагає окремого розгляду.

Ці музичні інструменти є лише незначною часткою археологічного інструментарію та іконографічних джерел, що зберігаються у фондах музеїв, приватних колекціях, звітах щорічних археологічних експедицій, які потребують поглибленого осмислення, класифікації та введення в науковий обіг. На сьогодні назріла необхідність подальшого опрацювання цих матеріалів, пошуку нових музичних артефактів з метою створення каталогу середньовічних музичних інструментів Давньої Русі, Галицько-Волинської держави та Великого Князівства Литовського, Руського і Жемайтійського. Публікація цього каталогу сприятиме введенню маловідомого музичного інструментарію середньовічної України у світовий культурний контекст.

Ілюстрації

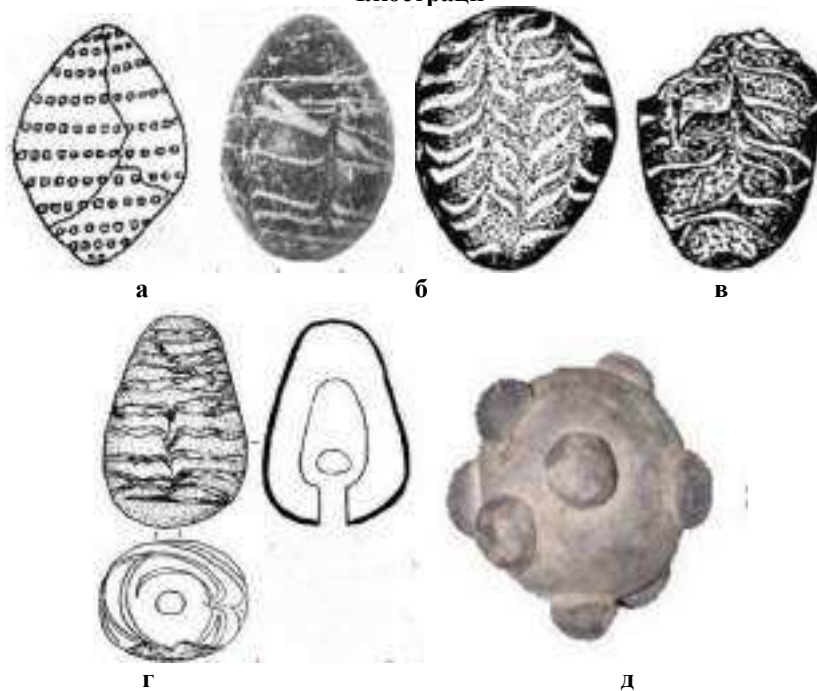

Рис. 1. Струшувані посудинні ідіофони. Керамічні калатальця: а – Донецьке городище Х ст.; б – Григорівське городище рубежу Х – XI ст.; в – городище Воїнь; г – поселення з Софіївської Борщагівки (Київ); д – калатальце у формі булав.

Рис. 2. Металеві калатальця-бубонці: а – з Донецького городища (волинцевсько-роменська археологічна культура); б – з Листвина; в – з Погориння; г – зі Звенигорода; д – з Листвина; е – бубонці на поясі з Верхнього Салтова (салтово-маяцька культура).

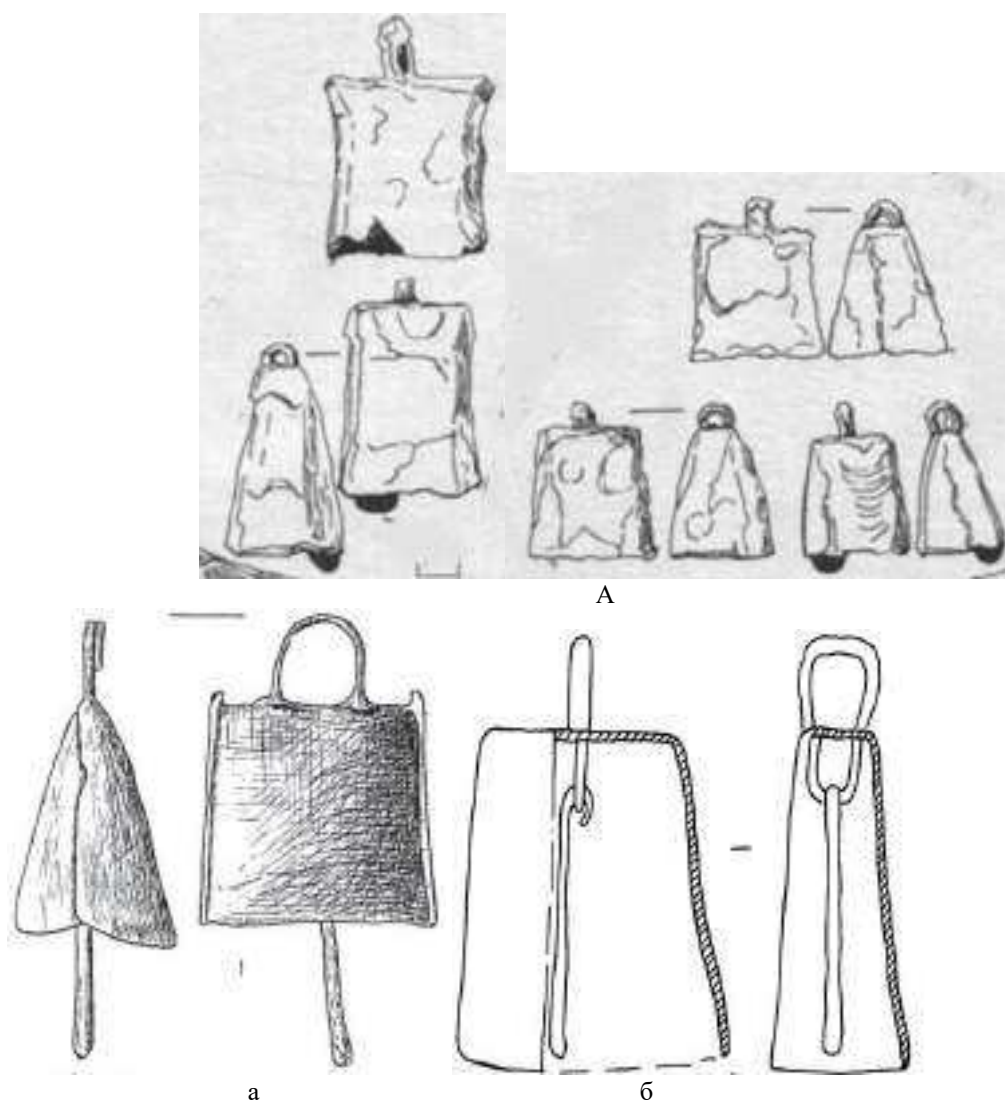

Рис. 3. Язичкові дзвіночки (111.242.122). Ботала: а – ботала салтово-маяцької культури VIII–IX ст.; б – ботало Х ст. з городища Листвин; в – ботало зламу XII–XIII ст. поселення біля с. Григорівка (Канівський р-н, Черкаська обл).

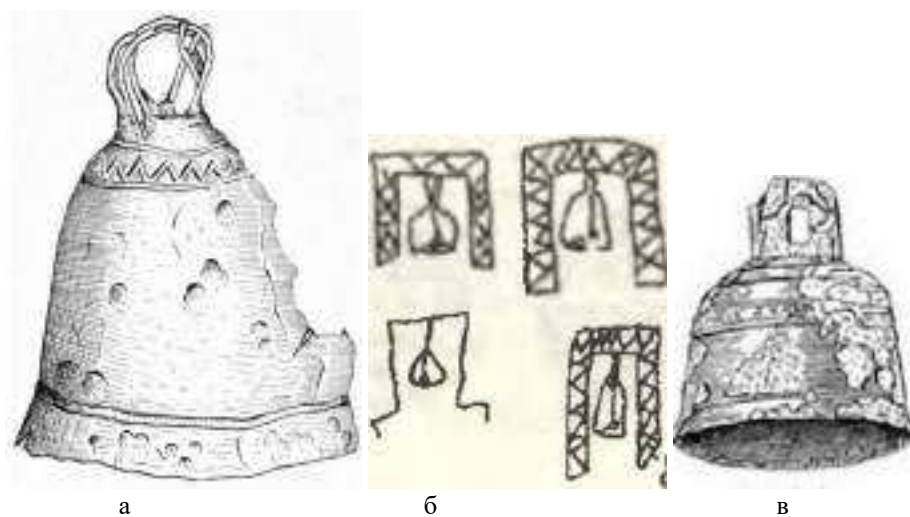

Рис. 4. Язичкові дзвони та дзвіночки (111.242.122): а – дзвін із літописного Воїня; б – дзвони на графіті храму Св. Йоанна Богослова (XIV ст.) з Луцька; в – дзвіночок із Воїня (перша пол. XI ст.).

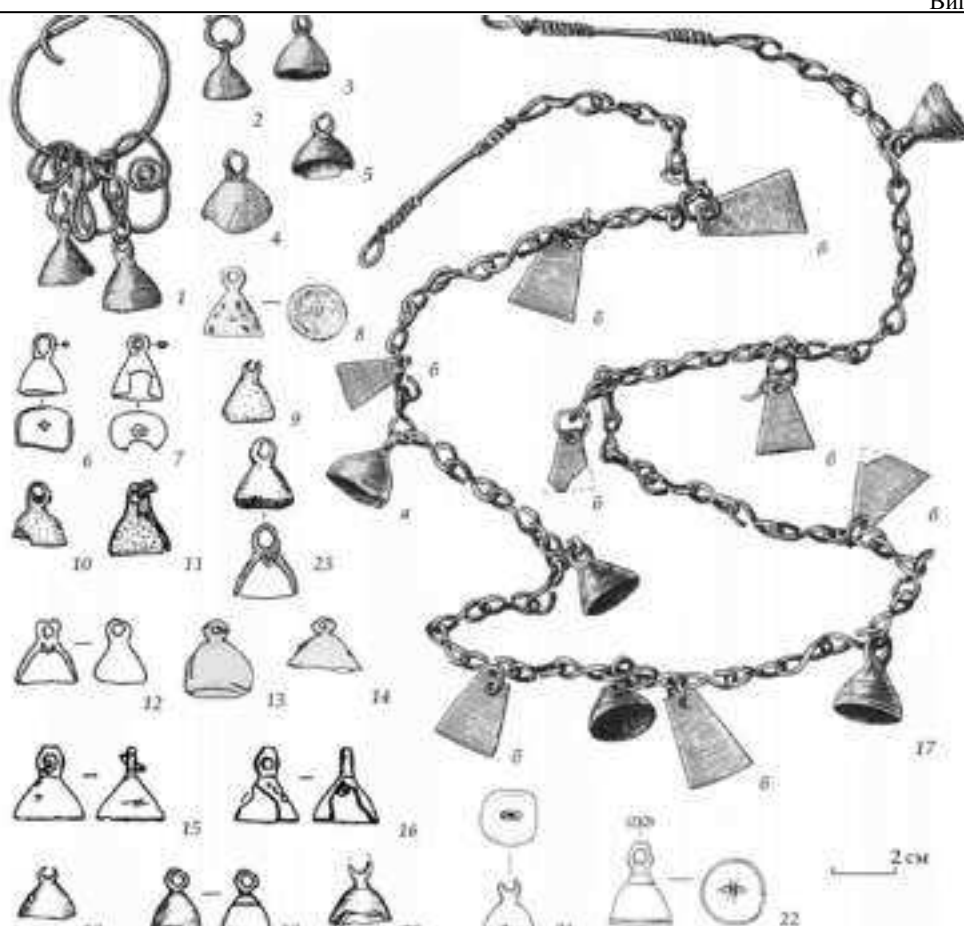

Рис. 5. Неорнаментовані дзвіночки (антів). 3-тя чверть 1 тис.

Рис. 6. Обертоніві відкриті флейти без бічних отворів (421.221.11): а – Волинцевське городище IX–X ст. (роменська культура); б – з поселення другої пол. XII – поч. XIII ст. на лівому березі Дніпра; в – Мале Городське городище, XII–XIII ст.

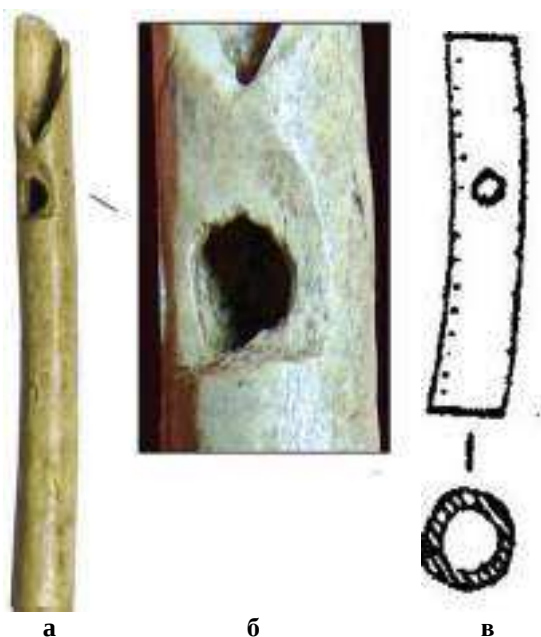

Рис. 7. Свисткові флейти з бічним отвором (421.221.12): а – Путивльське городище (волинцевська культура) VII–VIII ст.; б – свисток X–XI ст. з Городниці (Івано-Франківська обл.); в – Давній Київ XII–XIII ст. (Копиревий кінець).

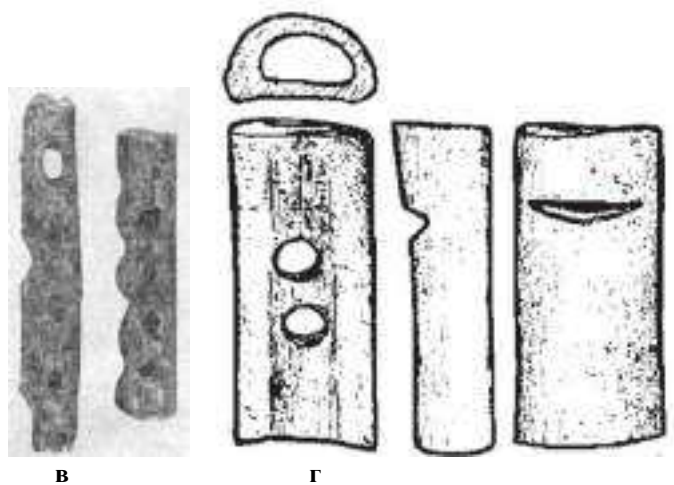

Рис. 8. Свисткові відкриті флейти з кількома бічними отворами (421.221.12): а, б – Шестовицький могильник, X – поч. XI ст.; в – Звенигород, XII ст.; г – Мале Городське городище, XII–XIII ст.

Рис. 9. а – керамічний свисток XI ст. із поселення поблизу Печерського монастиря (Київ); б – окарина XIV ст. із Луцького замку.

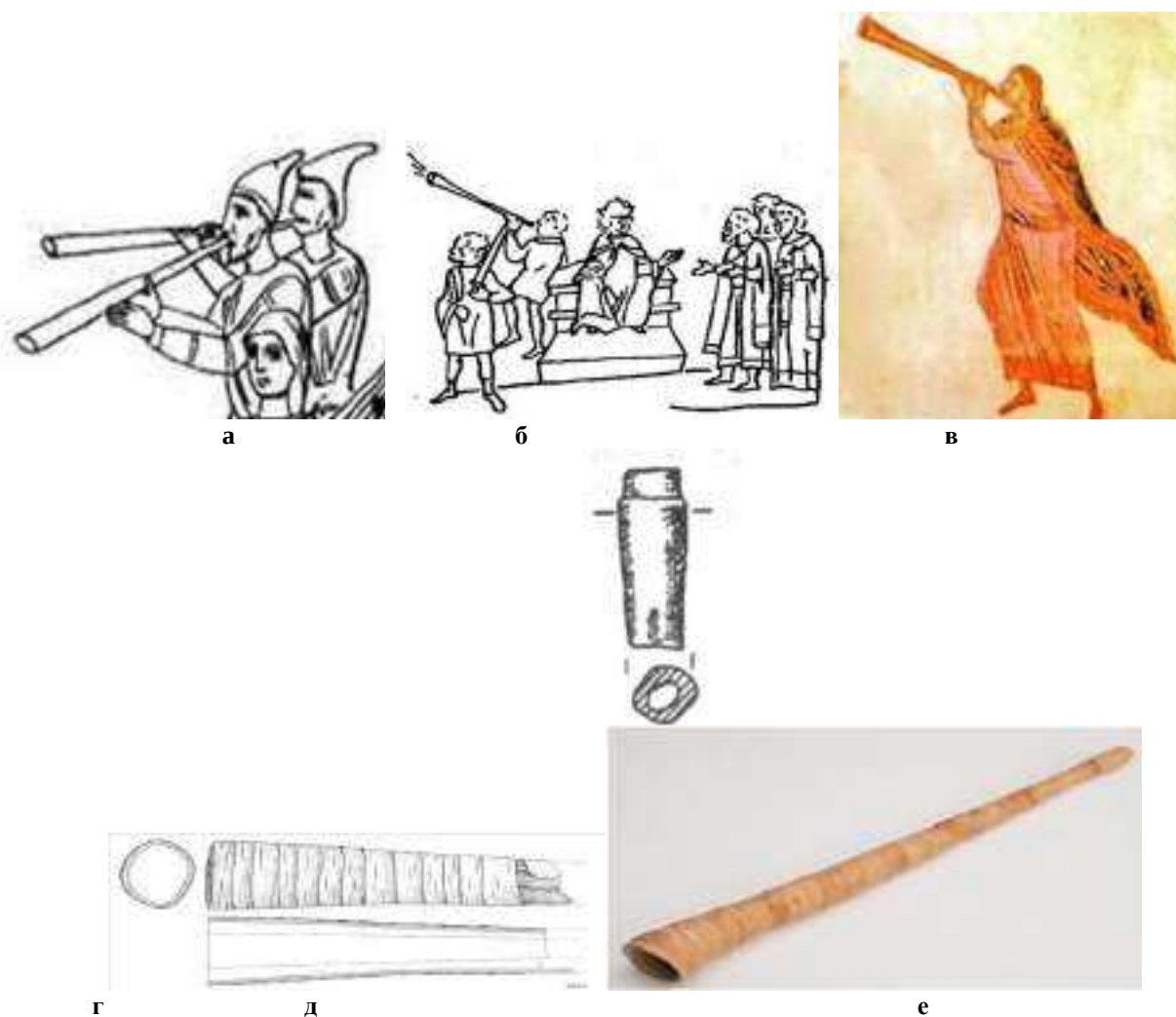

Рис. 10. Поздовжні (прямі) труби (423.121.1) а – труби з фрески Софії Київської (XI ст.); р.; б – труба з мініатюри Київського літопису XII ст. ; в – труба з мініатюри Київського Псалтиря 1397 р., д – мундштук від труби з Муравицького городища XI ст.; д – труба зі слов'янського поселення поблизу озера Л'юддіг XI–XII ст. (біля Пархіма, Східна Німеччина); е – народна труба лігава.

Рис. 11. Щипкові хордофони слов'ян: а – ліроподібні гусли зі Звенигорода, XII ст.; б – зображення гусел першої пол. IX ст. на вазі з Верхнього Замку в Чернігові.

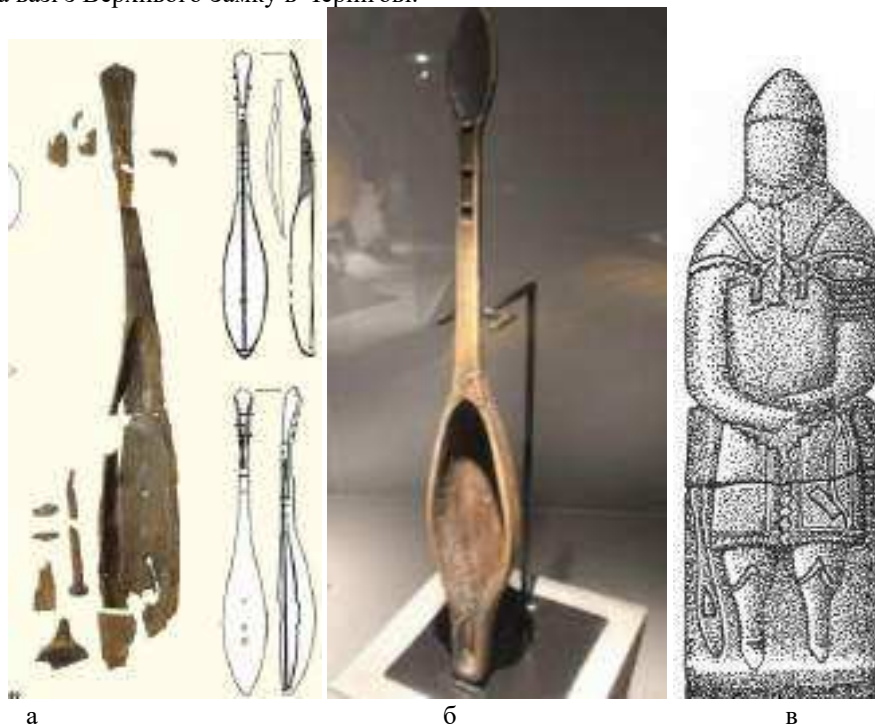

Рис. 12. Смичкові хордофони кочівників: а – половецький смычковий хордофон XIII ст. (с. Кірове, Херсонська обл.); б – половецький смычковий хордофон з археологічних розкопок у Казахстані (Музей музичних інструментів, Алмати); в – кам'яний половецький ідол (Чонгарський півострів, Херсонська обл.).

Список використаної літератури

1. Баюк В. Фігурка птаха із Луцького замку: нова знахідка. *Археологія Буковини: здобутки та перспективи. Тези доповідей III міжнародного наукового семінару, присвяченого 100-літтю від дня народження відомого науковця Бориса Тимошука* (м. Чернівці, 13 груд. 2019 р.). Чернівці : Технодрук, 2019. С. 16–17.
2. Березовець Д. Т. Дослідження на території Путивльського району, Сумської обл. *Археологічні пам'ятки УРСР. Т. II. Ранні слов'яни і Київська Русь. Матеріали польових досліджень Ін-ту археології Акад. наук Української РСР за 1947–1948 рік*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1952. С. 242–250.
3. Возный И. П. Пережитки языческих верований в быту древнерусского населения Прут-Днестровского междуречья. *Интеграция археологических и этнографических исследований: сборник научных трудов: в 2 т. / гл. ред. Н. А. Томилов, отв. ред. Д. Дж. Андерсон, М. А. Корусенко, С. С. Тихонов, А. В. Харинский*. Иркутск : Изд-во ИрГТУ, 2013. Т. 2. С. 167–172.
4. Гершкович Я. П. Спадщина Коркута в половецькому середовищі Північного Причорномор'я. *Археологія*, 2011. № 1. С. 40–50.

5. Гупало В. Звенигород і Звенигородська земля у XI–XIII століттях (соціоісторична реконструкція). Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2014. 532 с.
6. Довженко В. Є. Розкопки біля села Волинцевого Сумської області. *Археологічні пам'ятки УРСР. Т. III. Ранні слов'яни і Київська Русь. Матеріали польових досліджень Ін-ту археології Академії наук Української РСР за 1047–1948 рік*. Київ : Вид-во АН УРСР, 1952. С. 251–270.
7. Довженко В. Й., Гончаров В. К., Юра Р. О. Давньоруське місто Воїнь. Київ : Наук. думка, 1966. 154 с.
8. Дядечко О. О. Музичні інструменти Давньої Русі (X–XIII ст.): дис. ... д-ра філософії за спец. 032 – Історія та археологія. Чернівці, 2024. 207 с., іл.
9. Євдокимов Г. Л. «Співай же йому пісні половецькії (Літопис Нестора). *Золото степу. Археологія України /автори-упорядн. П. П. Толочко, В. Ю. Мурзін; у співавторстві з Р. Ролле, М. Мюллером-Віллем, К. Шітцелем*. Київ ; Шлезвіг, 1991. С. 281–283.
10. Зінків І. Проблеми реконструкції та значення слов'янських музичних інструментів у духовній культурі середньовічної Європи. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку: наук. зб.* Вип. 48. Рівне : РДГУ, 2024. С. 37–49. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpnmk.v48i.747>.
11. Івакін Г., Баранов В., Івакін В., Зоценко О., Бібіков Д., Оленіч А., Переверзєв С. Науково-рятивні дослідження Архітектурно-археологічної експедиції ІА НАНУ на території м. Києва. *Археологічні дослідження в Україні 2017 р.* Київ : ІА НАН України, 2019. С. 59–61.
12. Ігнатенко І. М., Коваленко В. П. Нові дослідження на Верхньому Замку в Чернівці. *Археологічні дослідження в Україні 1991*. Луцьк : Надстир'я 1993. С. 38–39.
13. Казимір О., Готун І. Шахрай Д., Синиця Є., Бабенко Р., Гунь М., Лозниця Т. Продовження розкопок південної частини поселення Софіївська Борщагівка. *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ : Ін-т археології НАН України, 2019. С. 95–97.
14. Козловський А. О. Нові дослідження давньоруського поселення в Дніпровському Надпоріжжі. *Археологія*. 1980. № 35. С. 79–92.
15. Петрашенко В. А. Древнерусское село (по материалам поселений у с. Григоровка). Київ, 2004. 264 с. 130 ил.
16. Плетнева С. А. На славяно-хазарском пограничье (Дмитриевский археологический комплекс). Москва : Наука, 1989. 288 с.
17. Плетнева С. А. От кочевий к городам: Салтово-маяцкая культура. Материалы и исследования по археологии СССР. Вып. 142. Москва : Наука, 1967. 196 с.
18. Поветкин В. Бубенцы и колокольчики среди прочих шумящих и ударных приспособлений в обиходе древних новгородцев. *Новгород. ист. сб.* Вып. 11 (21). СПб., 2008. С. 110–141.
19. Подлевський С. Графіті Чернігова в соціокультурному просторі X–XVII століть. *Чернівці : Scriptorium*, 2018. 276 с.
20. Прищепа В. А. Нікольченко Ю. М. Муравийське городище / Рівнен. ін-т слов'янознавства, Маріуполь. гуманіт. ін-т. Маріуполь : Рената, 2001. 80 с.: іл.
21. Прядко О. О. Давньоруські пам'ятки між Дніпром, Сулою, Супосем та Оржицею (кінець X – перша половина XIII ст): дис...канд. іст. наук. Київ, 2019. 310 с., іл.
22. Пшеничний Ю. До історії острова Кепна у Дубно. *Археологічні дослідження в Україні 2017*. Київ : ІА НАН України, 2019. С. 222–226.
23. Свешніков І. К. Дослідження давнього Звенигорода у 1982–1983 рр. *Археологія*. 1987. Вип. 57. С. 94–101.
24. Сергєєва М. С. Обробка та використання порожнистого рогу у Київській Русі. *Археологія і давня історія України*, 2011. Вип. 5. *Археологія: від джерел до реконструкцій*. С. 222–226.
25. Сергєєва М. С. Вироби з кістки та рогу з Малого Городського городища. *Археологія та давня історія України*, 2020. Вип. 1 (34). С. 192 – 201.
26. Сергєєва М., Тараненко М. Нові дослідження давньоруського косторізного ремесла на київському Подолі. *Наук. студії*. 2015. Вип. 8. С. 328–345.
27. Сергєєва М. С., Козловський А. О., Крижановський В. О. Нові знахідки виробів з кістки з Копиревого Кінця в Києві. *Археологія*. 2020. № 3. С. 91–105.
28. Супруненко О. Б. З історії археологічних досліджень на Полтавщині: короткий нарис. Київ ; Полтава : ПП «Гротеск», ВЦ «Археологія», 2007. 124 с.
29. Супруненко О. Б., Володарець-Урбанович Я. В., Пуголовко О. Ю. Комплекс кола «Мартинівки» з Полтави (Полтавський скарб 2014 року). *In Sclavenia terra*. 2016. № 1. С. 91–131.
30. Терський С. Вироби з кістки і рогу X–XIII ст. із території Прикарпаття і Волині у фондах Львівського історичного музею. *Наук. зап. Львів. іст. музею*. Вип. 1. Львів, 1993. С. 68–87.
31. Хамайко Н. В., Яніш Є. Ю. Археозоологічні матеріали Шестовицького могильника в колекціях Інституту археології. *Археологія і давня історія України*. 2018. Вип. 3 (28). С. 192–204.
32. Харламов М. И. Древнеславянский приграничный город Донец : история зарождения, развития и упадка. *Приграничный регион в историческом сотрудничестве*: Б. г. С. 223–226.
33. Харламова А. О. Кістяні вироби Донецького городища (до питання про взаємини мешканців городища з кочовиками). *Археологія*. 2016. №3. С. 107–111.
34. Чайка Р. Давньоруське городище Листвин і його околиці у X – XI ст. / упоряд. Т. Р. Миян. Львів : Ліга-Прес, 2009. 214 с.
35. Шрамко Б. А. Древности Северского Донца. Харьков : Изд-во Харьк. гос. ун-та, 1962. 405 с.

36. Якубовський В. Скарби Болохівської землі / вид. 2, допов. Кам'янець-Подільський : Медобори (ПП Мошак М. І.), 2003. 159 с.
37. Hornbostel E. M. von, Sachs C. Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann/. *The Galpin Society Journal*, Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3–29. URL: <http://www.jstor.org/stable/842168>.
38. Terskyi S., Zinkiv I. Archaeological musical instruments from the territory of Galicia-Volhynia state as part of Slavic instruments of the Xth – the XIVth centuries. *East European Historical Bulletin*, 2022, 22, P. 8–23. doi: 10.24919/2519-058X.22.253745.
39. Zimny P. Grzechotka gliniana: Praca zaliczeniowa z archeologii. Zabrze: Uniwersytet Opolski, 2005. 21 s.

References

1. Bayuk V. Fihurka ptakha iz Luts'koho zamku: nova znakhidka. *Arkheolohiya Bukovyny: zdobutky ta perspektyvy: Tezy dopovidey III mizhnarodnoho naukovooho seminaru, prysvyachenoho 100-littyu vid dnya narodzhennya vidomoho naukovtsya Borysa Tymoshchuka (m. Chernivtsi, 13 hrudnya 2019 r.)*. Chernivtsi : Tekhnodruk, 2019. S. 16–17 (In Ukrainian).
2. Berezovets' D. T. Doslidzhennya na terytoriyi Putyvl's'koho rayonu, Sums'koyi obl. *Arkheolohichni pam'yatky URSR. Tom II. Ranni slov'yany i Kyiv's'ka Rus' . Materialy pol'ovyykh doslidzhen' Instytutu arkheolohiyi Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR za 1947–1948 rik*. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1952. S. 242–250 (In Ukrainian).
3. Voznyy I. P. Perezhitki yazycheskikh verovaniy v bytu drevnerusskogo naseleniya Prut-Dnestrovskogo mezhdurech'ya. Integratsiya arkheologicheskikh i etnograficheskikh issledovaniy: sbornik nauchnykh trudov: v 2 t. / gl. red. N. A. Tomilov, otv. red. D. Dzh. Anderson, M. A. Korusenko, S. S. Tikhonov, A. V. Kharinskiy. Irkutsk : Izd-vo IrGTU, 2013. T. 2. S. 167–172. (In Russian)
4. Hershkovych YA. P. Spadshchyna Korkuta v polovets'komu seredovyschi Pivnichnoho Prychornomor'ya. *Arkheolohiya*, 2011. № 1. S. 40–50 (In Ukrainian).
5. Hupalo V. Zvenyhorod i Zvenyhorods'ka zemlya u XI–XIII stolittiyakh (sotsioistorychna rekonstruktsiya). L'viv : Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 2014. 532 s. (In Ukrainian).
6. Dovzhenok V. YE. Rozkopky bilya sela Volyntsevoho, Sums'koyi oblasti. *Arkheolohichni pam'yatky URSR. Tom III. Ranni slov'yany i Kyiv's'ka Rus' . Materialy pol'ovyykh doslidzhen' Instytutu arkheolohiyi Akademiyi nauk Ukrayins'koyi RSR za 1947–1948 rik*. Kyiv : Vyd-vo AN URSR, 1952. S. 251–270. (In Ukrainian)
7. Dovzhenok V. Y., Honcharov V. K., Yura R. O. Davn'orus'ke misto Voyin'. Kyiv : Naukova dumka, 1966. 154 s. (In Ukrainian).
8. Diadechko O. Dyadechko O. O. Muzychni instrumenty Davn'oyi Rusi (KH–KHIII st.): dys. ... doktora filosofiyi za spetsial'nistyu 032 – istoriya ta arkheolohiya. Chernihiv, 2024. 207 s., il. (In Ukrainian).
9. Yevdokymov H. L. «Spivay zhe yomu pisni polovets'kiyi (Litopys Nestora). Zoloto stepu. *Arkheolohiya Ukrayiny /avtory-uporyadn. P.P. Tolochko, V. YU. Murzin; u spivavtorstvi z R.Rolle, M. Myullerom-Ville, K. Shittselem*. Kyiv ; Shlezvih, 1991. S. 281–283 (In Ukrainian).
10. Zinkiv I. Problemy rekonstruktsiyi ta znachennya slov'yans'kykh muzychnykh instrumentiv u dukhovniy kul'turi seredn'ovichnoyi Yevropy. *Ukrayins'ka kul'tura: mynule, suchasne, shlyakhy rozvytku*. Nauk. zb. Vyp. 48. Rivne : RDHU, 2024. S. 37–49. (In Ukrainian) DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.747> (In Ukrainian).
11. Ivakin H., Baranov V., Ivakin V., Zotsenko O., Bibikov D., Olenych A., Pereverzyev S. Naukovo-ryativni doslidzhennya Arkhitekturno-arkheolohichnoyi ekspedytsiyi IA NANU na terytoriyi m. Kyieva. *Arkheolohichni doslidzhennya v Ukrayini 2017 r*. Kyiv : IA NAN Ukrayiny, 2019. S. 59–61 (In Ukrainian).
12. Ihnatenko I. M., Kovalenko V. P. Novi doslidzhennya na Verkh'n'omu Zamku v Chernihovi. *Arkheolohichni doslidzhennya v Ukrayini 1991*. Luts'k : Nadstyr'ya, 1993. S. 38–39 (In Ukrainian).
13. Kazymir O., Hotun I. Shakhray D., Synytsya YE., Babenko R., Hun' M., Loznytsya T. Prodovzhennya rozkopok pivdennoyi chastyny poselennya Sofiyivs'ka Borshchahivka. *Arkheolohichni doslidzhennya v Ukrayini 2017*. Kyiv: Instytut arkheolohiyi NAN Ukrayiny, 2019. S. 95–97 (In Ukrainian).
14. Kozlov's'kyi A. O. Novi doslidzhennya davn'orus'koho poselennya v Dniprovs'komu Nadporizhzhii. *Arkheolohiya*, 1980. № 35. S. 79–92 (In Ukrainian).
15. Petrashenko V. A. Drevnerusskoye selo (po materialam poseleniy u s. Grigorovka). Kyiv, 2004. 264 s. 130 ill.
16. Pletneva S. A. Na slavyano-khazarskom pogranich'ye (Dmitriyevskiy arkheologicheskij kompleks). Moskva : Nauka, 1989. 288 s. (In Russian).
17. Pletneva S. A. Ot kocheviy k gorodam: Saltovo-mayatskaya kul'tura. *Materialy i issledovaniya po arkheologii SSSR*. Vyp. 142. Moskva : Nauka, 1967. 196 s. (In Russian).
18. Povetkin V. Bubenty i kolokol'chiki sredi prochikh shumyashchikh i udarnykh prispособleniy v obikhode drevnikh novgorodtsev. *Novgorodskiy istoricheskiy sbornik*. Vyp. 11 (21). SPb, 2008. C. 110–141 (In Russian).
19. Podlevs'kyi S. Hrafiti Chernihova v sotsiokul'turnomu prostori X–XVII stolit'. Chernihiv : Scriptorium, 2018. 276 s.
20. Pryshchepa B. A. Nikol'chenko YU. M. Muravyts'ke horodyshche / Rivnens'kyi instytut slov'yanoznavstva, Mariupol's'kyi humanitarnyy instytut. Mariupol' : Renata, 2001. 80 s.: il. (In Ukrainian).
21. Pryadko O. O. (2019). Davn'orus'ki pam'yatky mizh Dniptom, Suloyu, Supoyem ta Orzhytseyu (kinets' X – persha porovyna XIII st): dys. ... kand. ist. nauk. 310 s., il.. Kyiv. (In Ukrainian).
22. Pshenychnyy YU. Do istoriyi ostrova Kepna u Dubno. *Arkheolohichni doslidzhennya v Ukrayini 2017*. Kyiv : IA NAN Ukrayiny, 2019. S. 222–226 (In Ukrainian)
23. Syveshnikov I. K. Doslidzhennya davn'oho Zvenyhoroda u 1982–1983 rr. *Arkheolohiya*, 1987. Vyp. 57. S. 94–101

24. Serheyeva M. S. Obrobka ta vykorystannya porozhnystoho rohu u Kyyivs'kiy Rusi. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*. Vyp. 5. *Arkheolohiya: vid dzherel do rekonstruktsiy*, 2011. S. 222–226 (In Ukrainian).
25. Serheyeva M. S. Vyroby z kistky ta rohu z Maloho Horods'koho horodyshcha. *Arkheolohiya ta davnya istoriya Ukrayiny*, 2020. Vyp.1 (34). S. 192 – 201 (In Ukrainian).
26. Serheyeva M., Taranenko M. Novi doslidzhennya davn'orus'koho kostoriznoho remesla na kyyivs'komu Podoli. *Naukovi studiyi*, 2015. Vyp. 8. S. 328–345 (In Ukrainian).
27. Serheyeva M. S., Kozlovs'kyy A. O., Kryzhanovs'kyy V. O. (2020) Novi znakhidky vyrobiv z kistky z Kopyrevoho Kintsya v Kyevi. *Arkheolohiya*, 2020. № 3. S. 91–105 (In Ukrainian).
28. Suprunenko O. B. From the history of archaeological research in the Poltava region: a short essay. Kyiv; Poltava : PP «Grotesk», 2007. VC «Archeology». 124 p. (In Ukrainian).
29. Suprunenko O. B., Volodarets'-Urbanovych YA. V., Puholovok O. YU. Kompleks kola «Martynivky» z Poltavy (Poltavs'kyy skarb 2014 roku). *In Sclavenia terra*. 2016. № 1. S. 91–131 (In Ukrainian).
30. Ters'kyy S. Vyroby z kosti i rohu X-XIII st. z terytoriyi Prykarpattya i Volyni u fondakh L'vivs'koho istorichnoho muzeyu. *Naukovi zapysky Lvivs'koho istorichnoho muzeyu*. Vyp. 1. L'viv, 1993. S. 68–87 (In Ukrainian).
31. Khamayko N. V., Yanish YE. YU. Arkheozoologichni materialy Shestovys'koho mohyl'nyka v kolektsiyakh Instytutu arkheolohiyi. *Arkheolohiya i davnya istoriya Ukrayiny*. 2018. Vyp. 3 (28). S. 192–204 (In Ukrainian).
32. Kharlamov M. I. (b. g.) Drevneslavyanskiy prigranichniy gorod Donets : istoriya zarozhdeniya, razvitiya i upadka. *Prigranichniy region v istoricheskom sotrudnichestve*: S. 223–226 (In Russian).
33. Kharlamova A. O. Kistyani vyroby Donets'koho horodyshcha (do pytannya pro vzayemyny meshkantsiv horodyshcha z kochovykamy). *Arkheolohiya*. 2016. № 3. S. 107–111 (In Ukrainian).
34. Chayka R. Davn'orus'ke horodyshche Lystvyn i yoho okolytsi u X–XI st. / upor. T. R. Mylyan. L'viv : Liha-Pres , 2009. 214 s. (In Ukrainian).
35. Shramko B. A. Drevnosti Severskogo Dontsa. Khar'kov : Izd-vo Khar'kovskogo gos. Universiteta, 1962. 405 s.
36. Yakubovs'kyy V. Skarby Bolokhivs'koyi zemli / vyd. 2, dopov. Kam'yanets'-Podil's'kyy : Medobory (PP Moshak M. I.), 2003. 159 s. (In Ukrainian).
37. Hornbostel E. M. von, Sachs C. Classification of Musical Instruments: Translated from the Original German by Anthony Baines and Klaus P. Wachsmann/. *The Galpin Society Journal*, Vol. 14 (Mar., 1961). P. 3–29. URL: <http://www.jstor.org/stable/842168> (In English).
38. Terskyi S., Zinkiv I. Archaeological musical instruments from the territory of Galicia-Volhynia state as part of Slavic instruments of the X th – the XIV th centuries. *East European Historical Bulletin*, 2022, 22, P. 8–23. doi: 10.24919/2519-058X.22.253745 (In English).
39. Zimny P. Grzechotka gliniana : Praca zaliczeniowa z archeologii. Zabrze: Uniwersytet Opolski, 2005. 21 s. (In Polish).

MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL MUSICAL INSTRUMENTS FROM THE TERRITORY OF UKRAINE

Zinkiv Iryna – Doctor of Art Criticism, Professor,
Lviv National Music Academy named after M.V. Lysenko, Lviv

The article is devoted to the study of various types of medieval musical instruments of the VII–XIV centuries, which were found by archaeologists on the territory of Ukraine. It continues the author's series of research with the goal of creating a single catalog of all varieties of musical instruments of Medieval Ukraine. New archeological musical instruments of various types that belonged to various ethnic groups of ancient Ukrainian lands, have been introduced into scientific circulation.

Keywords: musical archeology, percussion, winds musical instruments, string musical instruments, Hornbostel-Zachs classification, Slavs, Alans, Polovtsy (Cumans).

UDC 780.6: 681.819; 681.818; 681.817+904 «VI-XIV centuries»

MEDIEVAL ARCHAEOLOGICAL MUSICAL INSTRUMENTS FROM THE TERRITORY OF UKRAINE

Zinkiv Iryna – Doctor of Art Criticism, Professor,
Lviv National Music Academy named after M.V. Lysenko, Lviv

The purpose of the article is to bring into scientific circulation new musical, archeological and iconographic artifacts accumulated today for their presentation in Ukrainian and foreign historical instrumental studies, as well as to show the varieties and ethnic identity of percussion, wind and string instruments of those ethnic groups that have lived for almost 1000 years on the territory of Ukraine.

Research methodology. The paper uses combined archaeological and organological research methods.

Results. The reconstruction of the musical instruments of Ancient Ukraine (VI-XIV centuries) is closely related to the migration processes of medieval Europe and Asia. The most thoroughly studied medieval noise percussion instruments are egg-shaped ceramic idiophones (112.1). 2. A peculiar ceramic idiophone of the XI century from the historical city of Voyin' its shape resembles the pommel of a mace. Metal rattles (112.1) come from the Volyntsev archaeological culture (VII–VIII c.), from the settlements of Listvyn, Pohorynnia (present-day Rivne region, XI–XIII c.), Zvenigorod (Lviv region, XII–XIII c.), and burials of Alan nomads of the Saltov-Mayaki culture (present-day Kharkiv region, VII–VIII c.). 3 Hanging bells with internal strikers (111.242.122) are represented by iron botalas («shepherd bells»), which are known among the artifacts of the Slavic (Listvyn, Hryhorivka village – X–XIII centuries) and the nomadic Alan world (VIII– X c.). The earliest botalas of the Saltiv-Mayaki (Alanian) culture are dated to the

VIII–IX centuries. A large total of horse equipment was found in the burial of a rich Alan warrior. In Ukraine, the oldest iron totalas are known from the first half of the III c. (Chernyakhiv archaeological culture), in Northern Europe – from the V century. They were used as signaling and ritual instruments. 4. The earliest Slavic bells are found in the Pen'kiv archaeological culture (VI–VII c.), which belonged to the Ants. Bronze bells were made on the territory of medieval Ukraine. The oldest one was found in the city of Voyin' (first half of the XI c.). 5. There are several types of medieval wind instruments. These are bone open overtone flutes of two varieties: 1) without side holes (421.111.11) and 2) with holes (421.111.12). They date back to the IX–XIII centuries. A separate variety of whistle flutes are open flutes with several side holes (421.221.12). 6. The ceramic whistle found near the Pechersk Monastery in Kyiv (XI c.) is unique, which still has no analogues among Slavic ceramic aerophones. An ocarina (XIV c.) comes from the Lutsk castle, which is not covered with glaze and has an archaic appearance. 7. In medieval Ukraine there were end-blown straight trumpets (423.121.1). Their images are known from paintings on the fresco "Musicians" by Sophia of Kyiv (XI c.), from miniatures of the Kyiv Chronicle (XII c.) and Kyiv Psalter (XIV c.). I prove that these trumpets had bone mouthpieces. 8. Lyre-shaped psalteries /gusli/ (XII c.) were found in the historical Zvenygorod, a replica of which was made by the reconstructor artist V. Ilkiv. The nomadic world of medieval Ukraine is represented by a Polovtsian (Cumans) bowed chordophone of the XIII c., found near the village of Kirov (Kherson region). This chordophone is also depicted on a Polovtsian idol found on the Chongar peninsula in the Kherson region.

Novelty. The research materials include archaeological finds of musical instruments of those ethnic groups that in the VII–XIV centuries lived in various settled and nomadic ethnic environments of medieval Ukraine. All musical instruments were analyzed according to the Hornbostel-Sachs classification.

The practical significance. The paper materials can be used in research on the medieval musical and instrumental culture of the peoples of Europe and Asia.

Keywords: musical archeology, percussion, winds musical instruments, string musical instruments, Hornbostel-Sachs classification, Slavs, Alans, Polovtsy (Cumans).

Надійшло до редакції 12.12.2024 р.

УДК 130.2:7.041:7.044

ТРАНСФОРМАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ ЖІНОЧОГО МИСТЕЦТВА ЕЛІЗАБЕТТИ СІРАНІ У РАННЬОМОДЕРНІЙ КУЛЬТУРІ БОЛОНЬ

Олена Гончарова – доктор культурології, професор,

професор кафедри музейного менеджменту,

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-8649-9361>

<https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi49.832>

Researcher ID: F-6473-2015

o.m_goncharova@yahoo.com

На основі антропоцентричного підходу до аналізу візуальних самопрезентацій жінки-художниці ранньомодерного періоду культури Болоньї перш. пол. XVII ст. заповнити пробіли, що існують у вітчизняній культурології та музеєзнавстві стосовно трансформаційних процесів жіночої творчості Елізабетти Сірані. Використано принципи і методи філософсько-антропологічного дослідження у поєднанні з біографічним, історико-порівняльним, хронологічним, іконографічним та образно-стилістичним методами. *Наукова новизна* полягає в авторській методиці аналізу творів візуального (образотворчого) мистецтва з точки зору антропоцентричного підходу, а також у розгляді творчості жінки-художниці ранньомодерного періоду культури Болоньї як її самооб'єктивацій, виявленні генези та іконографії її художньої творчості, що породжує нову культурну реальність. *Встановлено*, що трансформаційні процеси жіночого мистецтва Елізабетти Сірані в діахронічному розгортанні можна розглядати як її самооб'єктивацію та феномен ранньомодерної культури Болоньї. Результати проведеного дослідження не лише надають інформацію щодо стереотипів соціуму, специфіки ранньомодерної культури Болоньї, але й дають вихід на «авторську особистість» мисткині. *Заперечено поширений стереотип щодо другорядності мистецтва, створеного жінками*. З'ясовано, що професійний та соціальний статус художниці легше було здобути доньці художника у майстерні батька, черниці у монастирі, або дворянці, яка здобула клієнтуру завдяки зв'язкам батька при дворі короля, чи римського папи. Вдома жінці дозволяли брати уроки рисування і живопису, займатися різьбленням, але коли це ставало її професією, вона потребувала маркетингу, комерціалізації свого мистецтва, шукала замовників та меценатів серед nobilitetu, долаючи їхній скептицизм та отримуючи меншу грошову оплату, ніж художники-чоловіки. Твори італійської художниці уособлювали парадигму її культурно-мистецької практики, пов'язаної з релігійною, біблійною, історичною, міфологічною, алегоричною тематикою. Е. Сірані очолила мистецьку майстерню батька, заснувала художню школу для дівчат, стала професором Академії Св. Луки у Римі. Відтак соціальний та професійний статус Елізабетти Сірані підвищувався і наближався до суспільного положення гуманістичної інтелігенції, аніж до статусу ремісника. На тлі трансформаційних процесів ранньомодерної культури Болоньї цей феномен можна вважати показником парадигмальних змін у суспільній свідомості у ставленні до соціального значення обдарованої жінки-художниці.